

Kaaty («oýma» ýa-da «kesme-ýelmeme» sungaty)

Category: Kitapcy, Şekillendirish we heýkeltaraşlyk sungaty
написано kitapcy | 23 января, 2025

Kaaty ("oýma" ýa-da "kesme-ýelmeme" sungaty KAATY («OÝMA» ýa-da «KESME-ÝELMEME») SUNGATY

Orta asyrlardan başlap bütün Gündogarda «Kaaty sungaty» atlandyrylan, bu sungat şahasyny «kesme-ýelmeme sungaty» görünüşinde hem atlandyrmak bolar. Kaaty sungaty kagyzyň hem-de deriniň yüzüne örän inçelik bilen kesip, oýup hat ýazma ýa-da surat çekme işleri amala aşyrylan sungatdyr. Örän owadan ýazgylaryň şekilleriniň we nagyslaryň inçelik bilen kesilip alnyp başga bir kagyzyň ýa-da tekiz yüzli maddanyň üstüne ýelmeniş işleriniň edilmesi hem bu sungata degişlidir.

Türkmenistanyň Garaşsyzlygyny almagyndan öň, sungaty öwreniji alymlarymyz tarapyndan anyk öwrenilmédik türkmen sungatynyň bu şahasy, asyrlar boýy maldarçylyk bilen meşgullanan ildeşlerimiziň deri işläp bejerijilik senediniň aýrylmaz bir parçasы bolup gelipdir.

Kaaty sungaty, köneden gelýän kitaplaryň jiltleriniň daşky gapaklaryny we kitap gaplaryny deri bilen gaplamak mesleginde ulanylan şekil berme sungatynyň bir görünüşidir. Kaaty sungatynyň musulmançylyk döwürlerine degişli kitaplaryň gaplarynda, seljuk türkmenleriniň döwürlerinden bäri ýerine ýetirilip gelen deri oýmaçylygynyň täsiri bilen orta çykandygy öňe sürülyär. Bu hadysany alymlaryň XIV asyr bilen baglanychdyryan pikirleri hem bar. Şeýle-de bolsa, onuň aýratyn bir sungat şahasy halyna gelmegini XV asyr bilen anyk baglanychdyrylýar.

Osmanly türkmenleriniň şadöwletiniň soltanlarynyň häkimlik eden döwürleriniň ýazarlaryndan biri Mustapa Aly, «Menäkyb-y Hünerweran» («Hünärmentleriň derejeleri») atly eserinde bu sungatyň ilkinji we ägirt ussadynyň Abdylla Kaaty atly hünärmendigini hem-de onuň bu käriň ussady hökmünde Hyratda

kemala gelendigini agzaýar. Hyrat bolsa, orta asyrlarda türkmenleriň örän köplükde ýaşan şäheridir. Dünýäniň köne şäherleriniň biri, Osman türkmenleriniň ägirt şadöwletiniň paýtagty bolan Stambuldaky (Istanbuldaky) Topkapy saraýynyň kitaphanasыnda sakanylýan, sungatyň ägirt hemayatçysy hökmünde tanalýan Akgoýunly türkmenleriň soltany Ýakup beg Türkmen üçin Jamynyň ýazan tarypnamasыnda (methiýesinde) Hyratly Abdyllanyň goly bar. Kitabyň soňky bölümünde diwany gyrmasy,

sülüs hem-de talik hatlary bilen oýulyp ýazylan aýatlar, hadyslar wesülüs meşikler şonuň ýaly-da Musa Tusy, Hüsrew Dehlewi, Hafyz we Sady ýaly meşhur şahyrlaryň şygylary hem-de talik haty bilen ýazylyp oýulyp kaaty sungaty ulanylypdyr. Kaaty sungaty wagtyň geçmegini bilen ildeşlerimiz tarapyndan Hyratdan Töwrize getirilipdir, soňra bolsa, Anadoly ülkesine eltilipdir. Bu sungat şahasyna osmanly türkmenleri ussatlykda eýe çykyp, has kämilleşdiripdirler. Ýene, Topkapy saraý-köşgünüň kitaphanasыnda sakanylýan «Fatih albomunda», Stambul uniwersitetiniň kitaphanasыnda sakanylýan Gaznaly müzehhip we hatdat Mahmydyň taýýarlan, 1685-nji ýyla degişli, «Tühferi Gaznewisinde» birtopar kaaty eserleriniň nusgalaryna gabat gelse bolýar. Bu sungatyň ince syrlaryny içgin öwrenip, kakasynyň kesbini dowam etdiren Abdylla Kaatynyň oglы şyh Muhammet Dost, onuň şägirtleri Bedahşly Seng-i Aly, hatdat Mir Alynyň oglы Möwlana Muhammet Bakyr bu hünäri has kämilleşdiripdirler.

Osman türkmenleriniň meşhur soltany Süleyman Kanunynyň hökümdarlyk eden döwürlerinde kagyzy inçelik bilen oýma-kesme sungatyna uly ähmiýet berilipdir, birtopar kaaty sungaty bilen bezelen kitaplar taýýarlanypdyr. XVII asyryň tanymal kaatçysy Bursaly ildeşimiz Mewlewi Fahreddin Däde hem-de ondan soňky XVIII asyryň tanymal kaatçylary özleriniň işlerinde bu sungatyň üstünde işläp, has ösdürip, ýazgylaryň gözeneklerini bezeýän manzaralar ýasapdyrlar.

Kagyz oýmaçylygynyň nusgalarynyň arasynda ýazgylardan, bezeglerden, güllerdir çiçeklerden, küýzeli güllerden, dürli haýwanlardyr guşlardan hem-de agaçlardan emele gelen we belli

bir kada getirilen tebigat görnüşleri iň ýaýgyn şekilde ulanylypdyr.

Bu nusgalaryň ählisi kaatçylaryň şekili baý we sazlaşykly düzgüne getirmeklikde, haşamly-nagyşly şekillendirmeklikde ussat hem-de bu ugurda ägirt güýcli zehiniň eýesi bolandyklaryny görkezýär.

Kaaty sungatynda kagyz we deri oýmaklyk üçin «newregen» hem diýlen ujy örän ýiti bolan egri bir pyçak ulanylypdyr, ýelmemiş işleri bolsa «çirişli muhalleb» atlandyrylan ýelim bilen amala aşyrylypdyr.

Kesilip oýulyp alnyp başga bir ýere ýelmenen bölüme «erkek oýma», oýulan bölüme bolsa «dişi oýma» ady berilipdir. Käbir nusgalarda ýazgylardyr şekiller erkek hem-de dişi oýma şeklinde kesilipdir, ýöne oýulan ýerlere-de deň derejede ünsdür ähmiýet berlip, aýratyn bir eser döredilipdir.

K.BAÝRAMOW,

A.ALMÄMMEDOW. Şekillendirish we heýkeltaraşlyk sungaty